

Postarbejderismen: neo-marxistisk kritik af den aktuelle kapitalisme

Selv om det er en nærmest gængs betragtning, at marxismen længe har været fortrængt, har den italienske neomarxistiske skole postarbejderismen i flere årtier forsøgt at tage analytisk og praktisk livgreb med kapitalismen i dens postindustrielle form.

JAN LØHMANN STEPHENSEN

post-doc ved Institut for Æstetik og Kommunikation – Æstetik og Kultur, Aarhus Universitet

Med en marxistisk rem af huden

Det er nærmest blevet en gængs betragtning, at Karl Marx' oeuvre har været genstand for en decideret revival i forbindelse med den verserende økonomiske krise. Selvom dette utvivlsomt har noget på sig, skal det dog ikke lede én til at tro, at Marx' teorier har været fuldstændig fraværende de sidste årtier. For på trods af dens tilsyneladende fortrængning fra vores »teoretisk bevidsthed«, har den marx'ske teori om ikke andet ofte fungeret som den mur, som megen samfundsteori har spillet bande op ad og i den forbindelse ofte også overtaget en del figurer fra.

Dette har bl.a. været tilfældet med de teorier, som i det seneste par årtier har søgt at tage temperaturen på den såkaldt kreative økonomi (Florida 2002), der som regel udlægges som en socioøkonomisk orden, der så at sige har bragt os hinsides tidligere, måske endog velbegrundede, konflikter over ejendomsret, udbytning og ikke mindst kreativitetstvælende »fremmedgjort arbejde«, som det hed i den antikapitalistiske jargon op gennem 1960-70'erne med reference til især den unge Marx' værker (Bifo 2009; Stephensen, 2010). Ifølge denne analyse af den aktuelle samfundsorden er det især teknologiske og økonomisk-strukturelle forandringer, som har udløst den kreative frigørelse af arbejdslivet: digitale teknologier, nye organisationsformer, økonomisk globalisering m.m. Der er her tale om en figur, som er nedarvet fra teorierne om informations- og videnssamfundet helt tilbage fra 1960-70'erne, hvis fortalere for det meste også erkendte en vis marxistisk påvirkning. Hermed er det også antydnet, at der ikke, som andre har foreslået, blot er tale om, at kapitalismen har gennemgået et rent retorisk skifte

(et skifte i kapitalismens »ånd«), dvs. en ny måde hvorpå kapitalismen legitimerer sig selv diskursivt (Boltanski og Chiapello, 2005).

Et interessant bud på, hvordan det historiske udvekslingsforhold mellem kritik, retorisk legitimering og teknologisk-strukturel transformation kan forstås, finder vi den gren af neomarxismen, der betegnes postarbejderisme eller autonom marxisme, hvis grundlæggende pointer og begreber vil være denne artikels emne. Ifølge denne teoretiske skole er økonomiens og dermed samfundets væsentligste historiske drivkraft nemlig de modstandsformer kapitalismen mødes med, og denne transformation sætter sig ikke blot igennem på den retoriske legitimerings niveau, men også i det teknologisk-strukturelle. I denne forståelse ligger der, hvad en af postarbejderismens åndelige faddere, Mario Tronti, i sin tid omtalte som en »omvendning af kampene«, som slet og ret udgør en »kopernikansk revolution« af den historiske materialisme (1972). Men det vender jeg tilbage til i slutningen af artiklen.

Postarbejderismen

Postarbejderismen er en videreudvikling af den særlige italienske marxisme, som udvikledes op gennem 1950-60'erne under betegnelsen *arbejderisme* (operaismo). Arbejderismens hovednavne er bl.a. ovennævnte Mario Tronti, Sergio Bologna samt Antonio Negri, som efterfølgende er blevet den, som har nydt størst berømmelse i bredere kredse, især i kraft af bestsellerne *Empire* (2000) og *Multitude* (2004), som begge er forfattet sammen med den amerikanske litterat Michael Hardt. *Empire* omtales endog fra tid til anden som »den ny Kapitalen« med

henvisning til dens placering som centralt kampskrift for den globale antikapitalismebevægelse.

Det, som bl.a. kendetegner arbejderismen, er dens særlige fokus på arbejdernes selvorganiserede karakter, især som det udfoldede sig i samtidens italienske arbejdsprotester, som indgående blev studeret af skolens grundlæggere. Heraf også den ofte anvendte betegnelse *autonomia* om samme bevægelse.

Den afgørende forskel mellem på den ene side den klassiske marxisme i alle dens ganske forskelligartede former (herunder også den tidlige arbejderisme), og på den anden side den nyere, postarbejderistiske teori er dog, at de er tænkt og skrevet under radikalt forskellige samfundsmæssige, økonomiske og politiske forhold. Marx skrev således under indtryk af og op imod en gryende industrialisering af Nordvesteuropa i sidste halvdel af det 19. århundrede, hvilket også satte sit præg på de politiske teorier, som i det følgende århundrede trak veksler på Marx i deres analyser af den industrielle, tayloristiske og fordristiske kapitalisme. Tilsvarende er postarbejderismen præget af det forhold, at kapitalismen og dens samfund synes på vej ind i den såkaldt postindustrielle eller postfordristiske fase. Denne transformation indebærer nye former for arbejdsprocesser, nye former for social organisering af arbejdet samt et mere transnationalt/globalt perspektiv. Det er aspekter, som alle virker ind på analysen af, hvilke kritikker af og modstandsformer mod Empire (Hardt og Negris betegnelse for den globale, neoliberale kapitalisme), der er brugbare, og hvilke man må lade bag sig.

Postarbejderismens hovednavne er Paolo Virno, Maurizio Lazzarato, førnævnte Antonio Negri og Michael Hardt, Christian Marazzi samt »Bifo« (Franco Berardi). Fælles for mange af disse er, at de enten metaforisk eller helt konkret som i Lazzaratos og Negris tilfælde har befundet sig i eksil i Frankrig (bl.a. pga. af anklager om medvirken til venstreorienteret terror i Italien), hvor de er blevet kraftigt influeret af poststrukturalistisk filosofi, især Gilles Deleuze, Félix Guattari, Michel Foucault og Jean-Joseph Goux. En af konsekvenserne af dette har været en betydelig udvidelse af det akademisk-disciplinære perspektiv, som nu er kommet til at række ud over klassiske økonomi- og arbejdsrelaterede problematikker og langt ind i bl.a. det kunstnerisk-kulturelle felt. Eksempelvis har Bifo været involveret i den praktiske etablering af alternative mediekana-ler (piratradio, independent tv og lignende) for så at sige at nå længere ud. Til gengæld har denne »franske forbindelse« også affødt en terminologisk forvirring, som alt andet lige må siges at trække i modsat retning. Hertil er meget af litteraturen simpelthen for kringlet og lukket for ikke-akademikere – og, når sandheden skal frem, også for en hel del akademikere.

Immaterielt arbejde

Postarbejderismens centrale begreb i analysen af den postfordristiske kapitalisme er »immaterielt arbejde«, som Lazzarato definerer som »det arbejde, som frembringer varens informationelle og kulturelle indhold« (1996: 132). Selv om betegnelsen stammer fra midten af 1990'erne, hvor Internettet blot var i sin

allertidligste vorden, synes det indlysende, at det fanger mange af de problematikker, som med tiden er blevet stadig mere påtrængende for den kritiske kapitalismeanalyse.

Det er dog også et af skolens mere omdiskuterede begreber. For det faktum, at flere i de senere år har talt og skrevet om arbejdets og økonomiens immaterialitet, er nemlig ikke nødvendigvis – selv på trods af økonomiens tiltagende finansialisering og sprogliggørelse (Marazzi 2008) – ensbetydende med, at der rent kvantitativt set produceres og cirkuleres færre materielle varer, endside at produktionsmidlerne og arbejdsprocesserne reelt er blevet mindre materielle. I virkeligheden synes der primært at være tale om et perspektivskifte, som har at gøre med vores teoretiske og begrebslige forståelseskategorier, dvs. hvordan vi opfatter arbejdets natur og forestiller os, hvordan de økonomiske logikker er skruet sammen. Eksempelvis synes der med udflytningen af produktionsarbejdspladser til fjernere himmelstrøg ganske enkelt at være sket det, at masseproduktionen af materielle objekt-varer er blevet usynlig (for os i Vesten). Netop derfor kan den dominerende symbolske rolle, som det immaterielle arbejde efterhånden har indtaget i vores forståelse af den postfordristiske kapitalismes mekanismer, faktisk også komme til at skygge for eksempelvis den globale arbejdsdelings uligheder (Wright 2005) – jf. fx debatten om de vilkår, som vores tøj og digitale isenkram produceres under i især Østen.

Imod (vrang)forestillingen om den »vægtløse økonomis afmaterialisering« argumenterer Ursula Huws (2003) for, at tendensen måske endog går den modsatte vej. Dette gælder eksempelvis inden for serviceerhvervene, hvor immaterielle produkter (services) i bemærkelsesværdig grad er blevet forvandlet til materielle produkter; bl.a. i form af den stigende og stadig mere specialiserede mekanisering af dagligdags husarbejde som vask, madlavning, rengøring osv. Ligeledes vil genbrugsstationernes container for kasserede computere og lignende – ja, de miljø-mæssige konsekvenser er også voldsomme (Maxwell og Miller, 2012) – kunne fungere som belæg for denne pointe. Paradoksalt nok synes det digitale felt, som oftest ellers udlægges som den primære arena for økonomiens og arbejdets afmaterialisering, netop qua vores eksplosivt voksende maskinpark faktisk at være tesens mest indlysende modbevis.

Det er i denne forbindelse også værd at bemærke, at Marx selv i det såkaldte »Maskinfragment« fra Grundrids, som er den tekstpassage, postarbejderisterne oftest refererer til, heller ikke synes at forestille sig nogen bevægelse imod mindre materialitet. Selvom Marx her antyder, at viden fremover vil blive en stadig væsentligere produktivkraft, er der rettere tale om udviklingen af nye maskiner, som ganske sigende netop betegnes »videnskraft i genstandsform« (1974, bind 3: 750).

Kampen om produktionsmidler

Postarbejderismens samtidsanalyse er på mange måder nært beslægtet med teorierne om kognitiv kapitalisme. Særligt enige er de om udpegningen af det forhold, at den primære produktionskraft i tiltagende grad er blevet noget, som »bor« i det arbejdende individ, og som inddrages i de økonomiske produk-

tionsprocesser i form af det, som Yann Moulier Boutang (2011: 28-30) betegner »positive eksternaliteter«. Hermed refereres både til kognitive fænomener, der ligner de ting, vi typisk taler om i forbindelse med videnssamfundet og -økonomien (dvs. viden og information), og til fænomener, som normalt opfattes som ikke-økonomiske: kreativitet, dømmekraft, fornuft, smag, følelser, socialitet osv. Konsekvenserne af dette peger dog i forskellige retninger:

(A) På ene side ligger der i dette forhold kimen til en helt ny type kamp om retten til den arbejdendes subjektivitet. Især Lazzarato har kritisk analyseret det forhold, at menneskets indre, kognitive og følelsesmæssige dimensioner med den såkaldt immaterielle produktionsforms fremvækst nu i stigende grad underordnes økonomiske logikker og styringsteknologier. I denne analyse har Lazzarato støttet sig til Michel Foucaults begreb om biopolitik, som defineres som »den strategiske koordinering af [...] magtrelationer rettet mod at få de levende væsener til at producere mere kraft« (2006: 5).

Den kritiske pointe lyder her, at der ikke længere blot sker en kolonisering af livsverdenen, men af selve livet, både det biologiske og det mentale, som alt sammen bliver suget ind i det økonomiske felt og dermed gjort til genstand for kapitalismens logikker. Hermed bliver det menneskelige intellekt, endog »sjælen«, som det hedder hos Bifo, på én og samme tid arbejdets primære produktionsmiddel og dets råstof. Reguleringen af det økonomiske griber nu også ind i menneskelivets allerinderste og mest private. Dette sker dog typisk ikke gennem tvang, men gennem socialisering, fx gennem internalisering af særlige karaktertræk, som bliver noget, der efterstræbes hos den enkelte. Hvem vil fx i dag ikke gerne være kreativ? Der er her tale om en problemstilling og et valg, som ikke for blot få årtier siden på samme måde ville have været noget, som kunne dukke op på forventningsradaren, hverken hos arbejdsgiver eller arbejdstager, men som nu fylder meget i arbejdslivet. Moderne ledelsesteknikker og -filosofier bestræber sig altså på at få gjort arbejderens sjæl, drømme og eksistentielle aspirationer til en del af »fabrikken«. Og i forlængelse heraf bliver arbejdet med selvet også en udviklings- og vedligeholdelsesopgave, som tjener andre formål end blot ens egen eksistentielle drift.

På samme måde er de mellemmenneskelige relationer, socialiteten, blevet en central komponent i de økonomiske kredsløb. Tænk blot på hvordan sociale medier kapitaliserer på de udvekslinger, der foregår herinde. Moulier Boutang illustrerer dette med en insektallegori: Det væsentligste produktet af biernes arbejde, deres største økonomiske bidrag, er ikke, som man ellers umiddelbart ville tænke, honningproduktion, men derimod deres cirkulation mellem og bestøvning af planter (2011: 186). Moulier Boutang anvender derfor også fra tid til anden betegnelsen »pollensamfundet« om den kognitive kapitalismes netværkssamfund og dets sociale produktionsformer – om end han ikke forholder sig så negativt til fænomenet, som postarbejderisterne.

En mere kritisk analyse af dette sidste forhold finder vi hos Tiziana Terranova (2000). Hun påpeger, at selv når vi foretager os noget online, som vi slet ikke selv opfatter som arbejde, kan vores virtuelle aktiviteter fra kapitalens optik faktisk jævnstilles med »gratis arbejde«. Selv vores (digitale) forbrug, dvs. det, som vi i den klassiske analyse køber os råd til ved at sælge vores arbejdskraft, bliver altså nu til en økonomisk handling, som generer værdi. Og på samme vis går det med vores oversprings-handlinger: Når vi sniger os til at holde lidt fri i arbejdstiden for i stedet at gå på Facebook, så producerer vi så at sige også – bare for nogle andre end dem, der betaler vores løn. Og netop det forhold, at det immaterielle arbejde indbefatter aktiviteter, som vi ikke normalt ikke har regnet for arbejde, gør det ifølge Lazzarato således »stadig vanskeligere at adskille fritid fra arbejdstid. I denne forstand bliver livet umuligt at adskille fra arbejdet« (1996: 137).

(B) På den anden side medfører det forhold, at produktionskraften i tiltagende grad er koblet til individets kognitive apparat og dets »sjæl« potentielt en modsatrettet forrykkelse af magtbalancen mellem arbejdsgiver og arbejdstager. Det arbejdende/producerende individ synes nemlig nu selv at eje og kontrollere produktionsmidlerne. Hermed kunne den diskrepans mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene, som ifølge Marx nærmest uvægerligt ville udløse en social revolution, muligvis ophøre med at være noget problem; den kan i hvert fald ikke tænkes i samme form.

Store dele af dette argument kunne man allerede finde udfoldet hos f.eks. Peter Drucker op gennem 1950-70'erne, hvilket netop var det, som sidenhen fik ham til at beskrive videnssamfundet som et »postkapitalistisk« samfund (1994), dvs. et markedsbaseret (læs: fortsat kapitalistisk) samfund befriet for alle de problemer og kampe, som kapitalismekritikken historisk set med rette havde påpeget. Hos postarbejderisterne forløber den videre argumentation dog noget anderledes, da man fortsat lokaliserer en udtalt udbytning som en central komponent i den postfordistiske kapitalisme. Ikke desto mindre åbner den ny konfiguration af »hvem ejer produktionsmidlerne«-problematikken op for en hidtil uset historisk chance, da antikapitalismen nu stilles i en mere fordelagtig position end nogensinde før. Eftersom positive eksternaliteter som viden, kreativitet samt affektive og sociale kompetencer netop er noget, der bor i mennesket, er det en type produktionsmidler, som man kan tage med sig, hvis man ikke kan lide udbytningen i bageriet. Derfor er en »videnskommunisme«, som det eksempelvis er blevet betegnet af André Gorz (2010) med henvisning til en art delingsbaseret vidensøkonomi/samfund, måske ikke så fjern endda, lyder argumentet.

Til denne vision hører også begrebet »den sociale fabrik«, som det hedder hos bl.a. Tronti og Negri. Hermed hentydes dels til det allerede kritisk omtalte forhold, at det værdiproducerende arbejde nu ikke længere udelukkende rummes inden for arbejdspladsen, dels at selve arbejdets karakter har gennemgået en »social vending«, dvs. i en retning hvor arbejdet er præget af kooperative arbejdsprocesser. Denne tendens findes selvføl-

gelig i særlig grad udfoldet i forbindelse med de nye, digitale medieteknologier, hvor ofte fremhævede positive eksempler på en mulig ny økonomisk, kulturel og samfundsmæssig logik er fænomener som peer to peer-business, open source og free software-udvikling samt Wikipedia og lignende (se fx Bauwens 2012; Benkler, 2006).

Nye kollektive politisk-revolutionære subjekter: multituden og prekariatet

Postarbejderismens største udfordring er dog lokaliseringen af et nyt kollektivt revolutionært-politisk subjekt, der kan udfordre den globale, postfordistiske kapitalisme og være drivkraft for samfundets forhåbentlig forestående transformation. Hardt og Negri har i denne forbindelse kastet deres kærlighed på den diffuse mængde, »multituden«. I modsætning til andre kollektive politiske subjekter – især folket, som beskyldes for at være en essentialistisk kategori – kendetegner multituden sig ved ikke at lade sig reducere, definere og dermed også fiksere som en enhed. Multituden er ifølge Hardt og Negri en aktiv, selvorganiserende, social agent med en agenda (2003: 24), så selvom den er »en mangfoldighed af sociale kræfter«, viser den sig – i sammenligning med massen og pøblen, som ofte forfalder til manglende sammenhængskraft, fragmentering og anarki – alligevel at være organiseret og i stand til at operere på baggrund af, hvad den har til fælles (2004: 99-102). Multituden beskrives således med endnu en insektmetafor – om end nu appliceret på modstanden imod kapitalismens nye logikker; ikke som indbegrebet af disse logikker (jf. Moulier Boutang) – som en sværm, som ganske vist udefra betragtet kan fremstå som kaotisk, uorganiseret og ikke-reflekterende, ja endog som »hjernedøde overfaldsmænd« (2004: 91), men som ved nærmere betragtning alligevel udviser rationel, intelligent og kreativ, politisk-taktisk adfærd.

Et typisk fremhævet problem med netop denne forståelse af det nye modstandssubjekt er dog, at multituden er en endnu ikke eksisterende klasse. Den skal så at sige skabe eller komme til sig selv, dvs. udvikle klassebevidsthed. Dette moment betegnes af postarbejderismen »selv-valorisering«, hvormed i korte træk menes den cirkulære sociale proces, hvorved et givent kollektivt subjekt in spe gennem fremførelsen af alternative, autonome værdier og handlinger, som er relativt uafhængige af kapitalens og statsmagtens rammer og logikker, etablerer et værdifællesskab omkring disse (Virno og Hardt 1996: 263).

Det springende punkt er imidlertid, om det er tilstrækkeligt, at disse alternative værdier i altovervejende grad blot formuleres negativt (dvs. som kritik af en fælles modstander). Vil der med andre ord overhovedet kunne være andet, der forener multituden, end modstanden imod kapitalismen? (Eller måske endog ganske forskelligartede modstande imod forskellige kapitalismer?) Dette er en af de kritikker, som typisk også ses mod disse års vel mest markante antikapitalistiske protestbevægelse, Occupy, som netop beskyldes for at være et sammenrend af en lang række forskellige dagsordner, som har vist sig at være temmelig uforenelige. En kritik, som bevægelsen ganske vist selv allerede i sin opstart gjorde opmærksom på og forsøgte at

vende til en guerillataktisk styrke ved at spørge: »What is our one demand?«

Uanset om denne flertydighed er intenderet eller ej, synes det under alle omstændigheder at være en væsentlig (postarbejderisme-intern) kritik, når Nick Dyer-Witford påpeger, at hvis definitionen på, hvad postfordistisk immaterielt arbejde er, kan rumme så forskellige typer som »multimediedesignere, indskolingslærere, maskinoperatører på bilfabrikker og strippere« (2001: 73), så er den bestemte entalsform, de nye udbyttede tillaes med, dvs. »multituden«, en problematisk tilsnigelse. Og i så fald er kategorien ikke alene en upræcis beskrivelse; det gør også ud fra et praktisk-strategisk perspektiv mobilisering ekstremt vanskelig, da der under selve begrebet reelt kan gemme sig stærkt uforenelige dagsordner og målsætninger, selv om modstanderen altså tilsyneladende er den samme.

Der er ikke desto mindre en væsentlig pointe i denne uafgørlighed, eftersom den fortløbende åbenhed er et overordnet politisk-demokratisk mål i sig selv. For Hardt og Negrin vedkommende hænger dette tæt sammen med deres demokratibegreb, multitudens »absolutte demokrati«, som tager afsæt i ideen om kontinuerlig, aktivt skabende selvorganisering, som holdes op imod den industrielle kapitalismes »mis-repræsentative« demokrati (2003: 21-24). Ægte demokrati er således ikke karakteriseret ved en særlig type offentlig, diskursiv ageren i dertil indrettede fora, institutioner og medier, men derimod ved en praktisk, kreativt eksperimenterende, produktiv handling i hverdagen (2004: 316, 411). Også derfor kræver realiseringen af et ægte demokratisk samfund, som ikke er underlagt kapitalens logikker, en ny forståelse af det historisk revolutionære subjekt, som kan bringe os tættere på dette ideal. Dvs. et subjekt, som er i en tilstand af permanent uafsluttelighed og potentialitet – en figur, som tydeligvis er endnu en arv fra den franske poststrukturalisme – og som opererer praktisk-demokratisk i alle arenaer af samfundslivet.

Andre af skolens teoretikere sætter derimod deres revolutionære lid til det såkaldte »prekariat«, som i langt mindre grad fremstår som en heroisk besyngelse af en kreativ multitudisk modstand. Her tages der i stedet afsæt i mere objektive aspekter af den projektorienterede postfordistiske kapitalismes bagside, fx den tiltagende brug af tidsbegrænsede ansættelser, et arbejdsliv, som aldrig finder nogen fast form, og den ideologiske dyrkelse af fleksibilitet og omstillingsparathed (Standing 2011; Seymore 2005). Mens arbejderklassens kritik af kapitalismen tidligere var rettet imod socio-økonomisk udbytning og dens psyko-eksistentielle konsekvenser (fremmedgørelse, tingsliggørelse osv.), synes prekariatets primære problem snarere at være, at det slet ikke indgår i en type relationer, som meningsfuldt kan beskrives som systematisk udbytning. »Elendigheden i at blive udbyttet af kapitalister er«, som økonomien Joan Robinson engang sagde i en lidt anden sammenhæng, »ingenting ved siden af slet ikke at blive udbyttet« (2009: 45).

Prekariatet kan altså beskrives som en objektiv social gruppering, som befinder sig et sted mellem Marx' progressive klasse,

proletariatet og hans mere udgrænsede kategorier: pjalteproletariatet og reservearmen. Men prekariatet er samtidig også en konfliktorienteret selvbeskrivelse inden for den antikapitalistiske litteratur; dvs. et forsøg på at samles om og mobilisere under en bestemt »offerrolle« i den erkendelse, at man endnu blot er en klasse i sin vorden uden nogen formuleret kollektiv vision om, hvilken type samfund man gerne ser skabt (dvs. beslægtet med multitudens selv-valorisering ifølge Hardt og Virno m.fl.).

Kritikkens indoptagelse og genstandsgørelse

Det er blandt andet også i forlængelse af dette, Trontis kopernikanske omvendning af den historiske materialisme kommer ind i billedet. Her går politikken, dvs. arbejderkampen, nemlig altid forud for historien, dvs. der, hvor »kapitalen på denne baggrund [klassekampen] opdaterer sine teknologiske og produktive strukturer, sin organisering af arbejdet, sine kontrolmekanismer og manipulative sociale redskaber, og udskifter [...] de i tiltagende grad forældede dele af sine magtmekanismer« (Tronti 1972: 59). Anskuet i et historisk perspektiv var eksempelvis midlertidige projektansættelser – eller i det mindste et mere fleksibelt arbejdsliv – paradoksalt nok oprindeligt et centralt modbillede i den modkulturelle nedrakning af den bureaukratisk-industrielle kapitalismes arbejdssamfund i 1960-70'erne, hvor bl.a. eksistentiel bortvisnen ved livstidsansættelse var et hyppigt tema i den teoretiske litteratur samt ikke mindst i film, litteratur, populærmusik osv. Det er ifølge Bifo netop disse specifikke kritikker, krav og drømme, som i løbet af 1990'erne vender tilbage i perverteret form, og som nu udgør ryggraden i den ny kapitalismes freelance-baserede arbejdskultur med dens betoning af det »frie« selventreprenante subjekt og dets flydende, såkaldt »rekombinante« arbejdsliv uden reelle, transparente karriereveje (2003).

Samme historiske mekanismer kan også hævdes at udspille sig på det teknologisk-strukturelle niveau. Det er således, som allerede nævnt, et gennemgående tema i postarbejderismens analyser, at ikke man forstår kapitalismens historie, dvs. dens konstante sociale, organisatoriske og produktionsteknologiske omstrukturering, som en proces, der er afledt af en selvstændig teknologisk udviklingslogik. Kapitalismens materielle udvikling anskues derimod som konsekvensen af en serie ganske bevidste forsøg på at indoptage og dermed neutralisere eller afvæbne de revolutionære transformationsbestrebelse, som kapitalismekritikken peger frem imod.

En af de teoretikere, som har arbejdet mest intenst med at applicere den postarbejderistiske skoles pointer på det digitale,

informationsteknologiske felt er Nick Dyer-Witheford, for hvem det netop også er »behovet for at foregribe, forstyrre og bekæmpe denne indre fjendes tiltagende styrke, som ansporer kapitalen til at udvikle og perfektionere sig selv« (2004: 8). En pointe, som Marx faktisk allerede selv påpegede i *Kapitalen*, da han konstaterede, at »der kunne skrives en hel historie om de opfindelser efter 1830, der kun blev til noget, fordi de skulle tjene som kapitalens krigsvåben mod arbejderrevolverne« (1970-72, vol. 1, bog 3: 628), men som han altså ikke – i modsætning til postarbejderismen – gjorde til sin primære matrice for udlægningen af kapitalismens forandringshistorie.

Anskuet på denne vis kan udviklingen af hele den teknologiske arkitektur, som ligger til grund for netværksorganiseringen af den digitale arbejdskultur, også forstås som kapitalens (im)materielle modreaktion på de forskellige lønarbejde- og kapitalismekritiske bølger, som i efterkrigstiden prægede den politiske opinion i især Vesten. Med en parafrase af Marx' »Maskinfragment« kunne man altså hævde, at disse nye, kreative samarbejdsteknologier, som umiddelbart synes at realisere mange af kapitalismekritikkens sociale aspirationer og drømme i positiv forstand, i virkeligheden rettere bør betragtes som en form for genstandsgjort viden, kreativitet og socialitet. Gennem denne optik tager den postfordistiske kapitalisme sig ud som et ganske vellykket, defensivt svar på kritikken af tidligere versioner af kapitalismen; dens teknologier er i betydelig grad konfigureret med afsæt i specifikke kritikker, som så at sige er blevet positivt materialiseret i vores digitale teknologier og deres konkrete muligheder og anvendelser, i vores socio-strukturelle organisering af arbejdet og handlen (f.eks. netværksorganisering), men også i vores mere overordnede filosofiske tanker og diskurser om, hvad og hvordan arbejdet egentlig er, og hvorfor vi gør det.

Set fra kapitalismekritikkens perspektiv præsenterer dette både et analytisk og praktisk problem, eftersom det i forbavsende grad er blevet svært at se forskel mellem cutting edge-ledelsesteori og den mest radikale kapitalismekritiske teori, som den udfoldes i eksempelvis *Empire*, både hvad angår de teknologier de trækker på, og det retoriske vokabular (Thrift 2002). Men omvendt ligger dette paradoks selvfølgelig fint i forlængelse af netop Manifestet, som også er præget af et ambivalent forhold til bourgeoisiets revolutionære kraft, som tydeligvis synes både at fascinere og frastøde Marx og Engels. Pointen er derfor, at kapitalismen altid halser efter. Ud fra et kapitalismekritisk perspektiv kunne det jo umiddelbart lyde positivt. Men det betyder samtidig også, at man skal være forsigtig med, hvad man ønsker sig, og hvad man drømmer højt om.

REFERENCER

- Bauwens, Michel. *Synthetic Overview of the Collaborative Economy*, Chiang Mai: P2P Foundation, 2012.
- Benkler, Yochai. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven & London: Yale University Press, 2006.
- Bifo (Berardi, Franco). »What is the Meaning of Autonomy Today?«, *transversal*, 2003 (<http://eipcp.net/transversal/1203/bifo/en>).
- Bifo (Berardi, Franco). *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*, Los Angeles: Semiotext(e), 2009.
- Boltanski, Luc og Chiapello, Eve. *The New Spirit of Capitalism*, London: Verso, 2005.
- Drucker, Peter F. *Post-Capitalist Society*, New York: Harper Collins, 1994.
- Dyer-Witheford, Nick. »Empire, Immaterial Labor, the New Combinations, and the Global Worker«, *Rethinking Marxism*, vol. 13, nr. 3/4, 2001.
- Dyer-Witheford, Nick. *Autonomist Marxism and the Information Society*, Canberra: Treason Press, 2004.
- Florida, Richard. *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York: Basic Books, 2002.
- Hardt, Michael og Antonio Negri. *Empire*, Cambridge & London: Harvard University Press, 2000.
- Hardt, Michael og Negri, Antonio. »Globalisering og demokrati«, *Distinktion* nr. 6, 2003.
- Hardt, Michael og Antonio Negri. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, London: Hamish Hamilton, 2004.
- Huws, Ursula. *The Making of a Cybertariat: Virtual Work in the Real World*, New York: Monthly Review Press, 2003.
- Lazzarato, Maurizio. »Immaterial Labour«, i Paolo Virno og Michael Hardt (red.), *Radical Thought in Italy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Lazzarato, Maurizio. »Fra biomagt til biopolitik«, *Øjeblikket*, vol. 13 nr. 47, 2006.
- Marazzi, Christian. *Capital and Language: From the New Economy to the War Economy*, Los Angeles: Semiotext(e), 2008.
- Marx, Karl. *Kapitalen: Kritik af den politiske økonomi*, København: Rhodos, 1970-72.
- Marx, Karl. *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi* (bind 1-4), Aarhus: Modtryk, 1974.
- Maxwell, Richard og Miller, Toby. *Greening the Media*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Moulier Boutang, Yann. *Cognitive Capitalism*, Cambridge: Polity, 2011.
- Seymore, Benedict. *Mute: Precarious Reader*, London: Mute Magazine, 2005.
- Robinson, Joan. *Economic Philosophy*, Piscataway: Transaction Books, 2009.
- Standing, Guy. *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury, 2011.
- Stephensen, Jan Løhmann. *Kapitalismens ånd & den kreative etik*. Aarhus: Digital Aesthetic Research Center, 2010.
- Thrift, Nigel. »Think and act like revolutionaries: episodes from the global triumph of management discourse«, *Critical Quarterly*, vol. 44, 2002.
- Tronti, Mario. »Workers and Capital«, *Telos*, vol. 14, 1972.
- Virno, Paolo og Hardt, Michael (red.). *Radical Thought in Italy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Wright, Steve. »Reality Check: Are We Living In An Immaterial World?«, *Mute Magazine*, vol. 2 nr. 1, 2005.